

ve bu kanunda bulunmayan fiiller hakkında da mülkiye ceza kanunlarını uygulayacağı kaydedildi (md. 13). Dîvânîharplerden çıkan hükümlerden “mücâzât-ı te’dfîbiyye” ile idamın haricinde “mücâzât-ı terhîbiyye”yi kapsayanları, en büyük örfî idare âmirinin isteği ve idam cezasını mahkemeye bildirmesi halinde re’sen Askerî Temyiz Mahkemesi’nce temyizen inceleneyecekti (md. 14). Dîvânîharplerden mucâzât-ı terhîbiyye ile ilgili olan hükümler padişah emriyle infaz edilecekti (md. 15). Dîvânîharpler hükümlerini çoğunlukla verirken idam hükümlerinde üçte iki oy şarttı (md. 16). 23 Nisan 1920 tarihli Dîvân-ı Harb-i Örfî Kararnâmesi’nde dîvânîharplerin idam cezasını ittifakla ya da üçte iki oyla ve diğer cezaları çoğunlukla vereceğine dikkat çekilmektedir (md. 5).

Dîvân-ı harb-i örfînin Kuvâ-yi Milliye hareketini hukukî yönden mahkûm etme yolunda çalışmalara giriştiği bilinmektedir. Damad Ferid Paşa hükümeti, öncelikle Nemrud Mustafa Paşa’nın başkanlık ettiği I. Dîvân-ı Harb-i Örfî’de Mustafa Kemal Paşa’yı ve yakın arkadaşlarını yargıladı. Kuvâ-yi Milliye mensupları idam dahil çeşitli cezalara çarptırıldı. Gıyaben yargılanan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları idama mahkûm edildi (15 Haziran). Böylece Büyük Millet Meclisi’nin ilk İcra Vekilleri Heyeti üyeleri de idama mahkûm edildi ve idama mahkûm edilmiş bir hükümet ortaya çıktı. Bu karar, 24 Mayıs 1920 tarihinde sanıkların ele geçirilmesi halinde tekrar yargılanmak üzere padişah tarafından onaylandı.

Öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışından iki gün sonra mebuslardan Mehmed Şükrü Bey başkanlığa, Millî Meclis’in kararları aleyhinde bulunanların ya da bunlara uymayanların vatan haini sayılması ve vatana ihanet suçuyla yargılanmasını isteyen bir önerge verdi. Bazı itirazlara rağmen bu önerge 29 Nisan 1920’de Hıyânet-i Vataniyye Kanunu haline dönüştürülüp kabul edildi. Kanunun 1. maddesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin meşruluğuna karşı ayaklanan ya da sözle, yazıyla ya da doğrudan doğruya bilerek faaliyet gösteren veya fesat hareketlerine girişen yahut yayında bulunanlar vatan haini sayılacaktı. 2. maddeye göre vatan haini olanlar asılarak idam edilirken kıskırtıcılarına Ceza Kanunu’nun 45 ve 46. maddeleri uyarınca ceza verilecekti. Bunun üzerine 26 Haziran’da uygulamaya belli bir düzen vermek için İstanbul’daki dîvânîharplere

benzeyen mahkemeler kuruldu. Ancak bununla da sorun çözülmezince kanunun uygulanmasının doğrudan meclise bağlı mahkemelerce yapılmasına karar verildi. Böylece 11 Eylül 1920’de çıkarılan Firâiler Hakkında Kanun ile bu mahkemelere İstiklâl mahkemeleri adı verildi. 26 Haziran’da oluşturulan dîvânîharplerin davaları ise İstiklâl mahkemelerine devredildi. Bu arada 15 Şubat 1921 tarihinden itibaren Kuvâ-yi Milliyeciler’in gıyabında verilen kararlar kaldırılmaya başlandı ve 24 Nisan 1921 tarihinde Dîvân-ı Harb-i Örfî aldığı bir kararla Kuvâ-yi Milliye’ye katılmanın suç olmayacağını, bu suçlamaya mallarına haciz konanların üzerlerindeki haczin kaldırılması gerektiğini belirtti, bunun için bir tutanak hazırlandı. Tutanağa Kuvâ-yi Milliyeciler’i suçlu saymanın vatan savunması gibi şerefli bir işle çeliştiği de belirtildi. Millî Mücadele’nin ardından özellikle Takrîr-i Sükûn Kanunu’nun kabulünden sonraki süreçte teşkil edilen İstiklâl mahkemeleri de bir yerde Dîvân-ı Harb-i Örfî tarzında çalışmalar yürüttü. Öte yandan ekseriyetle Cumhuriyet döneminin ilk sıkıyönetim yasası kabul edilen ve II. Dünya Savaşı yıllarında mecliste görüşülüp onaylanan 22 Mayıs 1940 tarihli Örfî İdare Kanunu daha sonraki dönemlerde sıkıyönetim uygulamalarına temel teşkil edecektir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, BEO, nr. 340905, 340979; BA, MV., 213/62; 249/234; Genelkurmay ATASE Arşivi, ORH (Osmanlı-Rus Harbi) Kataloğu, Kutu 10, Gömlek 71, Belge 71/103; Kutu 52, Gömlek 45, Belge 45/1; Kutu 104, Gömlek 168, Belge 168/1; *Düstur*, Birinci tertip, İstanbul 1296, IV, 4-20; a.e., İkinci tertip (1330), II, 668-674; a.e., İkinci tertip (1336), VII, 716-717; Sarkis Karakoç, *Külliyyât-ı Kavânin*, TTK Ktp., IV, nr. 4565; Vassıf Raşid Seviğ, *Askerî Adalet*, Ankara 1955, s. 100 vd.; a.mlf., “Askerî Muhakeme Usûlü”, *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI/1-2, Ankara 1954, s. 15; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1983, tür.yer.; Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1992, tür.yer.; *Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Tekâlif-i Kanûniye ile Said Halim ve Mehmed Talat Paşalar Kabineleri Azalarının Divân-ı Âliye Sevklere Hakkında Beşinci Şubece İcrâ Kılınan Tahkikat*, Cilt 1. Devre 3. İçtima Senesi 5. Sene 1334, Ankara 1993, s. 75-256; Zekerîya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993, s. 99-129; Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri: 1920-1927*, İzmir 1995, I, 31-33; Osman Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divân-ı Harb-i Örfîler: 1877-1922* (doktora tezi, 1996), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17, 37-39; a.mlf., “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Örfî İdare Uygulaması”, *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XIII, 795-804; a.mlf., “Osmanlı Devletinde Sıkıyönetim ile İlgili Mevzuat Üzerine Bir Deneme”, *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 12, Ankara 2001, s. 157-171; a.mlf., “Osmanlı Devletinde Sıkıyönetimin Doğuşu ve İlk Uygulamaları”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, Ankara 2003, s. 15-30; Şeref Gözübüyük – Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, İstanbul 2000, s. 31 vd.; Pınar Taşer, *Mütareke Döneminde Divân-ı Harb-i Örfîler: 1918-1922* (yüksek lisans tezi, 2005), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 4-25, 44-92, 164-167; Feridun Ata, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargulamaları*, Ankara 2005, s. 256-258; a.mlf., *Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa*, İstanbul 2008, s. 66-78; “Divân-ı Harb-i Örfî Muhakematı Zabıt Ceridesi”, *Takvîm-i Vekâyi*, sy. 3540-3772, İstanbul 5 Mayıs 1335-10 Şubat 1336; a.e., sy. 3837, 26 Nisan 1336; Naci Şensoy, “Osmanlı İmparatorluğunun Sıkı Yönetime Müteallik Mevzuatı Üzerine Sentetik Bir Deneme”, *İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XII/1, İstanbul 1947, s. 95 vd.; İbrahim Fevzi Akmaner, “Türkiye’de Askerî Kaza’nın Tarihçesi ve Tekamülü”, *Askerî Adalet Mecmuası*, sy. 9, 10, 12, 14, Ankara 1957-59, tür.yer.; Hamdi Atamer, “Millî Mücadeleye Katılanlar Hakkında Askerî Yargıtay Kararları”, *BTTD*, sy. 3 (1967), s. 5-6; Osman Akandere, “İdam Mahkûm Edilen Bir Hükümet: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkarılan İdam Kararları”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, X/2, Sakarya 2008, s.185-241; a.mlf., “Damat Ferit Paşa’nın IV. Hükümeti Döneminde Kuvâ-yi Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 43, Ankara 2009, s. 343-406.

ZEKERİYA TÜRKMEN

DİVECİ

(الدبوه جي)

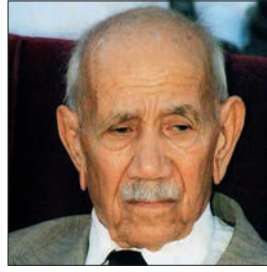
Said b. Ahmed
b. Muhammed ed-Diveci
(1912-2000)

Iraklı tarihçi ve müzeci.

Musul’da doğdu. Aslen Haburlu bir aileye mensuptur. Ailesinden Musul’a gelen ilk kişi yedinci göbekten dedesi Câsim b. Zâfir çok sayıda devesi olduğu ve deve kervanlarıyla ticaret yaptığı için Türkçe “deveci” lakabıyla anılmış, Diveci ailesi aynı zamanda ilimle meşgul olmuştur. Dedesi Muhammed Ağa çocuklarının öğrenimiyle yakından ilgilenmiş, özellikle Said’in amcası Şeyh Osman ve babası Şeyh Ahmed’in dil ve din ilimleri yanında aklî ilimler sahasında da yetişmeleri için Musul’un meşhur hocalarından ders almalarını sağlamıştır. Babası 1915 yılında Sincar kazası müftülüğüne tayin edilince ailesiyle birlikte Sincar’a gitti. Said ilk eğitimini burada aldı ve Kur’an’ı ezberledi. İlk ve orta öğrenimini Musul’da tamamladı. Bu sırada babası ve amcasının Hallâc-ı Mansûr Camii’nde düzenledikleri ilim meclislerine katıldı. 1930’da Bağdat Yüksek Öğretmen

Okulu'na kaydoldu. Burada Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Sâtî' el-Husrî, Dervîş el-Mikdâdî, Tâhâ Hâşimî gibi din âlimlerinden etkilendi. Mezun olduktan sonra 1951 yılına kadar öğretmenlik yaptı. Aynı yıl el-Âsârü'l-âmme müdürlüğüne getirildi. Musul'da ilk müze olarak Medeniyet Müzesi'nin kuruluş hazırlıklarını tamamladı ve açılışında buranın müdürlüğüne tayin edildi (27 Mart 1952). Müzede zengin bir kütüphane kurmayı başardı. 1965'te el-Mecmau'l-ilmîyyü'l-İrâkî'ye üye seçildi. 30 Ekim 1968 tarihine kadar Musul'da müze müdürlüğü görevini sürdürdü. Bu görevi sırasında 220 adet el yazması eseri tasnif edip bunları *Mecelletü'l-Ma'hedi'l-mahtûâtü'l-ʿArabîyye*'de (cilt IX, Kahire 1963) yayımladı. Eğitim ve bilim alanındaki birçok komisyonunda çalıştı. Yaklaşık otuz altı yıllık bir çalışmanın ardından emekliye ayrıldı. 1969'da Müstansırıyye ve 1974'te Musul üniversitelerinde görev yaptı. 1973'te Musul Arap Kültür Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı ve ilk sekreterliğini üstlendi. 1978'de Bağdat Beytül-hikmesi'ni kurmak için seçilen sekiz ilim adamı içinde o da vardı. 1982'de Kuzey Irak Bölgesi Tarihî Eserler ve Kültür Varlıkları Genel Müdürlüğü'ne müşavir olarak tayin edildi. 1987'de Arap Tarihçileri Birliği ödülüne lâyık görüldü. Tunus, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Libya ve Türkiye'de düzenlenen birçok kongreye katıldı, konferanslar verdi. 24 Ocak 2000'de vefat etti. Fatîm Yûnus el-Muâdidî, *Sa'îd ed-Diveci: Hayâtühü ve âşâruhü'l-ʿilmîyye* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2000, Külliyyetü'l-âdâb Câmîati'l-Mevsil).

Eserleri. Telif: *el-Fütüvv ve fi'l-İslâm* (Musul 1945), *el-Emîr Hâlid b. Yezîd el-Ümevî* (Dimaşk 1952), *ʿAkâʿilü Kureyş* (Kahire 1954; Musul 1955), *Beytül-hikme* (Musul 1955, 1972, 1975; Japonca'ya çevrilmiştir), *el-Hidematü'l-İctima'îyye li-tullâbi'l-ʿilm fi'l-İslâm* (Musul 1955), *el-Mevşil fi'l-ʿahdi'l-Atâbekî* (Musul 1955), *Cevâmîʿu'l-Mevşil fi muhtelifi'l-ʿuşûr* (Bağdat 1963), *Medârisü'l-Mevşil fi'l-ʿahdi'l-ʿOsmânî* (Bağdat 1964), *el-Mevşil Ümmü'r-Rebiʿîn* (Bağdat 1965), *Dûrû'l-İlâc ve'r-ri'âye fi'l-İslâm* (Musul 1966; Japonca'ya çevrilmiştir), *Şinâʿatü'n-nesic fi'l-Mevşil* (Musul 1968, 1987), *et-Terkiş inde'l-ʿArab* (Musul 1970), *A'îlâmü's-şunnâʿi'l-Mevâşila* (Musul 1970), *Eşʿârü't-terkiş inde'l-ʿArab* (Bağdat 1970), *el-Yezidiyye* (Musul 1973), *Teķâlidü'z-zevâyâ fi'l-Mevşil* (Musul 1975), *Târîhu'l-Mevşil* (I-II, Musul 1982-2001), *Baḥş fi tûrâsi'l-Mevşil*

Diveci

(Musul 1982), *et-Terbiye ve't-taʿîm fi'l-İslâm* (Musul 1982; Japonca ve Malayca'ya çevrilmiştir), *el-Mûciz fi't-ḥubbi'l-İslâmî* (Küveyt 1989).

Makale: “Şinâʿatü'n-nisâʿ fi'l-Mevşil” (*et-Türâşü's-ş-aʿbî*, sy. 7 [Bağdat 1971], s. 161-190); “el-Fikrû'l-ilmîyyü'l-ʿArabî fi şaḥşî'l-ʿAbbâs b. Firnâs ḥakîmî'l-Endelûs” (*el-Lisânü'l-ʿArabî*, VIII/1 [Rabat 1971], s. 282-288); “Maḥtûâtü medreseti'r-Rıdvânî fi'l-Mevşil” (*el-Mevrid*, 1/3-4 [1972], s. 189-197); “Eġânî ḥafelâti'z-zevâc fi'l-Mevşil” (*et-Türâşü's-ş-aʿbî*, sy. 5 [Bağdat 1973], s. 89-106); “Ḥüseyn b. İshâk el-ʿAbbâdî” (*Câmiʿatü'l-Mevşil*, sy. 4 [Musul 1974], s. 85-99); “el-Beytül-Mevşilî” (*et-Türâşü's-ş-aʿbî*, sy. 6 [Bağdat 1975], s. 21-47); “Naḳdû's-şila ve'l-hedâyâ” (*el-Meskûkât*, sy. 7 [Bağdat 1976], s. 128-132); “Taḥlîşü'l-Ḳuds min eydi's-Şalîbiyyîn” (*er-Risâletü'l-İslâmîyye*, sy. 135 [Bağdat 1400], s. 30-43). **Neşir:** Yâsîn b. Hayrullah el-Hatîb el-Ömerî, *Münyetü'l-üdebâʿ fi târihi'l-Mevşilî'l-ḥadbâʿ* (Musul 1950); Nicola Süyüfî, *Mecmûʿu'l-kitâbâtî'l-Muḥarrere fi ebniyeti'l-Mevşil* (Bağdat 1956); Şeyh Fethullah el-Kâdirî el-Mevsilî, *Melḥametü'l-Mevşil* (Bağdat 1965); Ahmed b. Hayyât el-Mevsilî, *Ter-cemetü'l-evliyâʿ fi'l-Mevşilî'l-ḥadbâʿ* (Musul 1966); Muhammed Emîn b. Hayrullah el-Ömerî, *Menhelü'l-evliyâʿ ve meşrebü'l-aşfiyâʿ min sâdâti'l-Mevşilî'l-ḥadbâʿ* (I-II, Musul 1967-1968); Seyyid Halîl el-Basîr, *Urcûzetü Seyyid Ḥalîl el-Başîr* (Bağdat 1967). Diveci eserlerini müzeci kişiliği ve birikimiyle alan araştırmalarına dayalı bulgular, arkeolojik veriler, o güne kadar bilinmeyen yazma eserler, vakfiye ve beratlar, yerel sözlü tarih derlemeleri gibi verilerle ayrıca zenginleştirmiştir. Onun kurduğu Musul Medeniyet Müzesi, Mart 2015 tarihinde silâhlı bir grup tarafından tahrip edilmiş, değerli arkeolojik eserler kırılmış, nadide kitaplar yakılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Muhammed el-Muhtâr, *Târîhu ʿulemâʿi'l-Mevşil*, Musul 1961, I, 48-57; K. Awâd, *Muʿcemü'l-müʿellifine'l-İrâkıyyîn*, Bağdat 1969, II, 42-43; Hamîd el-Matbaî, *el-Müʿerriḥ Saʿîd ed-Diveci*, Bağdat 1988; Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Muʿcemü'l-müʿellifin ve'l-küttâbi'l-İrâkıyyîn: 1970-2000*, Bağdat 2002, III, 319-320; Abdülmünʿim el-Gulâmî, “Mine'l-Ümeme'l-Mevşilîyyeti'l-ʿarîka Âli'd-Diveci”, *Şada'l-aḥrârî'l-Mevşilîyye*, sy. 147, Musul 29 Ağustos 1952; Abdülvâhid Zennûn Tâhâ, “ed-Diveci, Saʿîd b. Aḥmed”, *Mu.AU*, IX, 473-476.

 MUSTAFA DEMİRCİ

DOERFER, Gerhard

(1920-2003)

Alman Türkologu.

8 Mart 1920'de Almanya'nın Königsberg (II. Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya toprağı olarak Kaliningrad) şehrinde doğdu. Babası Franz posta memuru-ydu. İlkokula burada başlayan Gerhard çocukluk yıllarında şehirde yaşayan Çingenele'e ilgi duyduğuna, bunların ileride şarkiyata yönelmesinde etkili olduğunu söyler. 1928'de ailesi Berlin'e taşınınca burada ilkokula devam etti. 1930-1938 yıllarında Reinickendorf Realgymnasium'da okudu. 1932 ve 1933'te Alman İzcî Derneği'nde bulundu. Bu yıllarda tam özgürlüğü, milliyetçilik gerginliği olmayan vatan severliği, robotluğa varmayan disiplini ve hoşgörüyü yaşadığını söyler, bu dönemi gençliğinin en güzel yılları kabul eder (*JTS*, XIII [1989], s. i). 1938-1945 yıllarında zorunlu olarak devlet işlerinde çalıştı ve askerliğini telsizci olarak yaptı. Bir süre tutuklu kaldığından savaş sonrasında “siyasî güvenilmez” diye nitelendi, bu sebeple sübay olmadı. 1946 yılının baharında Berlin'e döndü. Ray döşeme, hendek kazma, moloz kaldırma, ekmeek satma gibi işlerde çalıştı. Bu arada akşam okuluna devam etti ve 24 Mayıs 1949'da liseyi bitirdi.

1949-1951 arasında Berlin Humboldt Üniversitesi'nde Roman dili ve edebiyatı ile İngiliz dili ve edebiyatı okudu. Arapça ve İslâm bilimleri tahsil etti. Üvey babasının işleri bozulunca ailesine maddî katkıda bulunmak için öğrenimine ara verdi. 1952-1954 yıllarında Berlin Freie Üniversitesi'ne devam ederek burslu öğrenci sıfatıyla tahsilini sürdürdü. Kendisinden “hocam” diye söz ettiği Karl Heinrich Menges'ten Türkoloji ve Altaistik, Walter Braune'dan İslâm bilimleri yanında Arapça ve Süryânîce, Olaf Hansen'den İran dili ve edebiyatı dersleri aldı. Ayrıca Otto Spies'in genel dil bilimi derslerine